

Kuramer Yay., İstanbul 2017, 312 s.

İslâm Öncesi Arap Tarihinin
Önemine Dair Müşahhas Bir
Örnek: Âdem Âpak, Kur'an'ın Geliş
Ortamında Arap Toplumu (Sosyal,
Kültürel ve İktisadi Hayat)

KİTAP DEĞERLENDİRME

AHMET PİŞKİN*
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ
K.MARAŞ ÜNİV. SOS. BİL. ENS.

[*] Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, ahmetpiskn@gmail.com.

Tarihsel olayların sosyal yönlerine dair yapılan araştırmalarda karşılaşılan en büyük sorun başlangıç ve bitiş tarihlerinin tam olarak belirlenememesidir. Toplumları belirli bir zaman aralığına, doğmuş-bitmiş bir tarihe sığdırmak imkânsızdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatını incelerken onu İslâm öncesi Arap toplumunu hesaba katmadan düşünmek ve anlamaya çalışmak haliyle mümkün olmayacaktır.^[1] Bu sebeple Hz. Peygamber'i ve risâletini daha kapsamlı bir şekilde anlamak için İslâm öncesi Arap toplumu ve sosyal hayatının incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda Siyer'in Kureyş'in Mekke'ye yerleşmesinden itibaren başlatılması, Hz. Peygamber'in vefatı ile sonlandırılması gerektiği görüşünü benimsediğimizi ifade etmeliyiz. Zira Siyer'in zaman açısından bu şekilde sınırlandırılmasının en önemli sebeplerinden biri, Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumu tanımanın onu daha iyi anlaşılmasında fayda sağlayacağıdır.^[2]

Son zamanlarda Hz. Peygamber'in daha iyi ve kapsamlı bir şekilde anlaşılması için disiplinler arası çalışmaların yapılması gerektiği bu alanın uzmanları tarafından söylenmektedir. Özellikle Hz. Peygamber'i sadece tarihi veriler ile değil aynı zamanda onun toplumun içinde yaşayan bir peygamberin insanlarla ilişkilerindeki yaklaşımının ortaya konulması, onu daha iyi anlamamız konusunda bize yardımcı olacaktır. Özellikle bu konuda sosyoloji ve psikoloji ilimlerini söyleyebiliriz.^[3]

[1] Köse, Feyza Betül, *Medine'de Sosyal Hayat (Dört Halife Dönemi)*, Mana Yay., İstanbul 2016, 15.

[2] Öz, Şaban, *Siyer'e Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, 22.

[3] bkz. Öz, *Siyer'e Giriş*, 29-30.

Hız. Peygamber'i yeni bir din getiren kişİ olarak düşündüğümüzde Arap toplumu ve değerlerini de beraber düşünmemiz gerekecektir. Nitekim toplumsal hayatı devam ettirebilmek için değerlere ihtiyaç vardır ve bu değerlere kaynaklık eden etkenlerin başında da din gelmektedir.^[4] Özellikle din geldiği toplumun örf, âdet ve değerlerinin değişmesinde ve bireyin davranış ve biçimlerinin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir.^[5] Bu yüzden dinin toplumda yapmış olduğu değişikliklerin bilinmesi, toplumların önceki ve sonraki toplumsal hayatlarıyla mümkün olacaktır.

Bu konuyla alakalı Abdulazîz ed-Dûrî'nin; "Araştırmayı kolaylaştırmak için tarih, siyasî, kültürel, sosyal, din, iktisadi gibi bölümlere ayrıldı ve tarihi coğrafya ve beşeri hicretler gibi diğer araştırmalarla çevrelendi. Ancak bu gibi ayrımların herhangi bir temeli yoktur, aksine tehlikesi vardır. Çünkü siyasî, sosyal, iktisadi kültürel olaylar girift ve birbiriyle etkileşim halinde olan olgulardır. Tarihi coğrafyanın güçlü bir etkisi vardır, beşeri hicretlerin ise tarihin oluşum ve gelişiminde canlı bir rolü bulunur. Bir alandaki gelişmelerin diğer alanlar bilinmeden anlaşılması bunun için mümkün değildir."^[6] şeklindeki tespitlerine katılmamak pek mümkün değildir. Tarihin; sosyal, siyasal, iktisadi ve kültürel olaylardan ayrı olarak düşünülmesi, toplumun ve değerlerinin anlaşılmasında yarardan çok zararı olacağını söyleyebiliriz. Hız. Peygamber'in hayatının da; coğrafi, ictimaî, ailevî, tarihî, iktisadi ve dinî olarak ele alınmasının onun hayatının kapsamlı bir halde anlatılması ve anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.^[7]

Arap toplumu ve çevresinin kadın ve aileye bakış açısı, kadının yeri ve konumu, sosyal hayattaki hakları gibi konular bilinmeden Hız. Peygamber'in çok evlilik yapmasının sebeplerinin anlaşılamayacağı malumdur. Nitekim Hız. Peygamber'in evlilikleri aynı toplumda birlikte yaşadığı müşrik Araplar, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından sorun olarak görülmemiş ve Hız. Peygamber, yaptığı evliliklerden dolayı da herhangi eleştiri almamıştır. Ancak günümüzde özellikle oryantalistler Hız. Peygamber'in evliliklerini sürekli gündeme getirmekte ve yaptığı evliliklerden dolayı da onu eleştirmektedirler. Bugünün sosyal hayatı ile geçmiş dönemlerin sosyal hayat tecrübeleri aynı değildir. Toplumlar arası sosyal yaşantının farklı olması ve dönemin

[4] Uçar, Ramazan. *Güç ve Değer (İlk Dönem İslâm Toplumu üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme)*, Berikan Yay., Ankara 2014, 23.

[5] Uçar, R., 31.

[6] Dûrî, Abdulazîz, *İlk Dönem İslâm Tarihi (Bir Önsöz)*, çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İstanbul 2016, 30-31.

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, *Siyer'e Giriş*, 43.

arka planının iyi bilinmemesi o toplumun sosyal yaşantısı hakkında sağlıklı neticeler elde etmemize imkân vermeyecektir. Toplumların yaşadıkları çevre şartları, bölgenin sorunları, ayrıca örf ve âdetlerinin ortaya konmadan o dönemin insan yapısını ve değerlerini anlamaya çalışmak maalesef boş bir çabadan öteye geçmeyecektir. Toplumları oluşturan temel unsurun insan olmasından dolayı, insanı ve toplumu anlamak için de çevre ve değerlerinin birçok yönden ele alınarak incelenmesi gerekmektedir.

Kabilecilik, asabiyet, övünme, kız çocuklarının öldürülmesi, kadınların toplum içindeki konumları, zenginlerin toplum içindeki egemenlikleri, farklı dinlerle birlikte putperestliğin yaygın olması, âhret inancının olmaması, kısas, diyet ve Arapların faziletleri... Bu saydıklarımız İslâmiyet öncesi Arap toplumunun genel özelliklerinden bir kısmıdır diyebiliriz. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in, peygamber olmadan önceki yaşamış olduğu toplum ve dönemin özelliklerini ifade etmektedir. İşte tam burada Hz. Peygamber'in geldiği ve İslâm'ın doğduğu ortamın ve çevresinin Arap Yarımadası olması hasebiyle, bu bölge ve çevresinin ciddi bir şekilde incelenmesi ve tahlil edilmesi önemli olmaktadır.^[8]

Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu bölge Arap Yarımadası'dır. Arapların hangi şartlarda yaşadığı, bölgenin coğrafi yapısı, günlük hayatta geçimlerini nasıl sağladıkları, edebî faaliyetlerin neler olduğu ve en önemlisi Hz. Peygamber'in bu sosyal hayat içinde nerede olduğunun anlaşılması açısından Câhiliyye döneminin detaylı bir şekilde bilinmesinin önemi büyüktür. Hz. Peygamber'in yeni bir toplum inşasında İslâm öncesi Arap toplumunu ve kendisinin yaşamış olduğu Câhiliyye döneminin anlaşılması birçok sorunun çözülmesine imkân sağlayacaktır. İslâm'ın gelmesiyle birlikte Arap toplumunu sosyal hayatında meydana gelen değişikliklerin ve hareketin tespit edilebilmesi için bölgenin ve ortamın bilinmesi gereklidir. Çünkü İslâm bu bölgenin toplumsal-kültürel değerlerini hep göz önünde bulundurmıştır.^[9] Hâkeza Hz. Peygamber'in vefatından sonraki olayların sebeplerinin doğru anlaşılmasında İslâm öncesi dönemin ayrı bir yeri vardır.^[10]

Kabile, asabiyet gibi kavramları düşündüğümüzde Hz. Peygamber'in farklı grupları aynı inanç birliği etrafında toplayarak yeni bir düzen ve toplum

[8] Demirçan, Adnan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", *Hz. Peygamber (sas)'nin Doğduğu Çevre ve Toplum*, ed. Adnan Demirçan, Siyer Yay., İstanbul 2015, 7.

[9] Aydın, Mustafa, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*, Pınar Yay., İstanbul 2015, 47-48.

[10] Köse, 15.

tesis ettiğini görebiliriz.^[11] Hz. Peygamber'in bu süreçte yeni bir toplum kurarken hangi kavram, düşünce, inanç veya temeller üzerine durduğunu ya da İslâm'a aykırı olanları kaldırdığını ve yeni şeyler getirdiğini görmek için haliyle yaşadığı toplumun öncesi ve sonrasının bilinmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber getirdiği öğretilerle Arap toplumunun geleneksel inançları, kültür, iktisadi, dinî ve sosyal yapısının olumsuz uygulama ve davranışlarıyla mücadele ederek yeni bir toplumun önderliğini yapmıştır.^[12]

Câhiliyye üzerine araştırma ve çalışmaların yapılmasının önemli sebeplerinden birisi de Kur'an'ın daha iyi anlaşılması olacaktır. Bu çerçevede Kur'an'ın indiği dönemde Arap Yarımadasında kimlerin olduğu, nasıl bir hayat yaşadıkları, siyasî, dinî ve sosyal yapılarının nasıl olduğu gibi soruların cevapları hayati önemi haizdir. Kur'an'ın indiği ortamın İslâm öncesi Arap Yarımadası olmasından dolayı, bu dönemin araştırılarak ortaya konulması Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacaktır. Arap toplumu ve çevresi ile ilgili çalışmaların çoğunluğunun Batılılar tarafından yapılması^[13] da dönemin Müslüman araştırmacılar tarafından araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu kadar önemli olmasına rağmen ülkemizde Câhiliyye dönemi üzerine yapılan çalışmalar çok azdır. Bunun en büyük sebeplerinden biri arasında kaynak bulma probleminin olduğunu söyleyebiliriz.^[14] Câhiliyye döneminin anlaşılmasında kullanılacak kaynaklardan bazıları olarak Kur'an, Hadis, Eyyâmü'l-Arab, Ensâbü'l-Arab, hitabet, Ahbâr ve Câhiliyye şiirini sayabiliriz.^[15] Kur'an, Câhiliyye döneminin sosyal, iktisadi, dinî düşüncesini anlama konusunda,^[16] Hadis, Arapların adap, görgü, yeme-içme, evlilik gibi sosyal hayatın bilinmesi konusunda, ayrıca bazı konuların arka planının bilinmesi konusunda önemlidir.^[17] Câhiliyye şiiri ise Arapların, sosyal, kültürel, siyasî ve dinî hayat ve değerlerine ait birçok materyali barındıran bir kaynaktır. İslâm öncesi Arapların hayatına dair kapsamlı bilgilerin olduğu şiir, bütün ilimler için dönemi anlama konusunda önemli bir delildir.^[18] Özellikle şiirin

[11] Uçar, Şahin, *Tarih Felsefesi Açısından İslâm'da Mülk ve Hilafet (Medine'yi Yeniden Kurmak)*, İz Yay., İstanbul 1996, 38.

[12] Uçar, Ş., 32.

[13] Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, 7.

[14] Demircan, 8.

[15] Âpak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşr., İstanbul 2012, 209.

[16] Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008, 25.

[17] Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 29.

[18] Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 38.

ortaya çıkmasında Arap toplumunun sosyal hayatının önemli bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Burada karşılıklı bir anlam bağlayıcılığı olduğu açıktır. Nitekim şiirin anlaşılması için sosyal hayatın arka planında olanların da bilinmesinin şiiri anlamada faydası olacaktır.^[19]

Bütün buraya kadar ifade ettiğimiz hususları gidermeye yönelik son yıllarda yapılan en kapsamlı çalışma hiç şüphesiz Âdem Âpak tarafından kaleme alınan ve Kuramer Yayınları tarafından yayımlanan Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (İstanbul 2017) isimli kitaptır. Prof. Dr. Âdem Âpak, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in hayatının daha iyi anlaşılması amacıyla İslâm öncesi Arap toplumunu sistematik bir şekilde sosyal, kültürel ve iktisadi yönden incelemiştir. Âpak, eserini oluştururken ilk kaynakların yanı sıra neseb bilgileri, Eyyâmu'l-Arab, Câhiliyye şiirinden de yararlanmıştır. Ayrıca İslâm âlimlerinin Siyer ve İslâm tarihi ile alakalı birçok eser yazmalarına rağmen, İslâm öncesi Arap toplumu ve tarihini ihmal ettiklerini belirtmektedir. Bu boşluğu da Cevad Ali'nin on ciltlik *el-Mufassal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm* isimli eserinin büyük ölçüde kapattığını söylemektedir (s.13-14).

Âpak, eserini giriş ve üç bölümden oluşmak üzere dört bölüm şeklinde tasniflendirmiştir. İslâm öncesi dönemin, İslâmî dönemde Câhiliyye dönemi olarak isimlendirilmesinden dolayı bu dönem ve kavram üzerine farklı açıklamaların olduğunu ortaya koymaktadır (s.15). Câhiliyye kavramının sadece putperestliğe ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesine indirgendliğini, ancak Câhiliyye dönemini sadece bu olumsuz uygulama ve alışkanlıklarla açıklamanın doğru olmayacağını ifade etmektedir. Devamında Câhiliyye kavramını; “Putperestlik ve çocuk katli de dâhil olmak üzere, topyekûn bir inanç, zihniyet ve kültür dünyasını, Hz. Peygamber'in içinde doğduğu ve yetiştiği, risâlet görevini yerine getirirken muhatap aldığı çevreyi ifade eder.” şeklinde açıklamaktadır. Âpak, Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetleri ve toplumsal hayatta meydana getirdiği dönüşümü tespit edebilmek için Câhiliyye döneminin bilinmesiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir (s. 13).

Giriş bölümünde müellif, Câhiliyye kavramını Kur'an, Hadis ve şiirden örnekler getirerek açıklamıştır. Özellikle bu bölümde Câhiliyye kavramı ile ilgili tespitleri dikkate şayandır. Câhiliyye döneminin Hz. Muhammed'in peygamber olmasıyla veya Mekke'nin fethi ile sona erdiğine dair görüşlerin olduğunu belirtmekle beraber Câhiliyye dönemi âdet ve davranışlarının daha sonra da Müslümanlar arasında varlığını sürdürdüğünü, o yüzden

[19] Yalar, Mehmet, “Câhiliyye'nin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2005), 76.

olmuş bitmiş bir süreçten ziyade kendini tekrar edebilecek bir potansiyele sahip bir zihniyet olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte Araplar arasında ortaya çıkan asabiyet ve kabile tezahürlerinin anlaşılması konusundaki bu görüşünün son derece yerinde bir tespit olduğunu belirtmek isteriz.

Müellif, çalışmasının birinci bölümünü Câhiliyye Kültürü olarak isimlendirmiştir. Bu bölümün ilk kısmında Câhiliyye kültürünün başlıca özelliklerini, bedevi ve hadari kavramları, yerleşim yerlerinin oluşumundaki etkenleri ve Câhiliyye kültür ve edebiyatının önemli hususlarını irdelemektedir. İkinci kısımda Arapların günlük sosyal hayatlarını devam ettirmede önemli olan hilf, civâr ve münâfere kavramlarını, mesken, yemek, temizlik, eğlence kültürü ve özel zamanlar (bayramlar, doğum, sünnet, düğün, ölüm ve yağmur duası törenleri) ile alakalı konuları ele almaktadır. Arapların içeceklerini sağ elle ikram etmesi (s.52), gusül temizliği (s.55) ve misvak'ın (s.56) Hz. İbrahim'den gelme âdetler olduğu ve İslâm'ın bu âdetleri devam ettirmesi, İslâm'ın Câhiliyye döneminin bütün uygulamalarını kaldırmadığını görmemiz açısından önemli olmaktadır. Yeni doğan çocuğun putların yanına götürülmesi ve burada dua edildikten sonra isminin konması âdetleri İslâm'ın gelmesiyle kaldırılmış; putlar yerine Allah'a dua edilmesi ve çocuğun kulağına ezan ve kamet okunması gibi (s58), İslâm'ın bazı uygulamaları kaldırdığını da görmemiz açısından fayda sağlamıştır.

Âpak, birinci bölümün üçüncü kısmında halk arasında yaygın olan kehânet, arâfet, kıyâfet, adak, sihir, fal okları vb. inanışları incelemektedir. Müellif, özellikle bu tarz inanış ve davranışların ortaya çıkmasında fizikî çevrenin (çölün ve acımasız ortamın) etkisinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yazar dördüncü kısımda Araplar arasında yaygın olan olumsuz davranışlardan içki, zina, kumar, faiz ve yetimlere haksızlık konularını ele almaktadır. İslâm'ın bu davranış ve uygulamalara getirmiş olduğu yenilikleri aktarmaktadır.

Birinci bölümün son kısmında ise Arapların müspet davranışlarından yiğitlik ve cesaret, cömertlik ve misafirperverlik, özgürlük ruhu ve namusa düşkünlük gibi konularda Arap toplumunun yaklaşımını belirlemektedir. Yazar Arapların müspet davranışları ile alakalı olarak; "Câhiliyye döneminde görülen müspet davranışların temel sâiki temel ahlâkî ilkeler ve değerler değil, büyük oranda kabile adına övünmek ve insanlar arasında şöhret kazanmak idi." (s.157) demektedir. İlk başta bakıldığında güzel hasletler olarak söyleyebileceğimiz bazı davranışların aslında arka planında hangi etkenlerinin olduğunu araştırılması o olay veya değer hakkındaki tutum

ve davranışlarımızı belirlemede önemli olacaktır. Burada müellif, bazı şeylerin görüldüğü gibi olmadığını ve bunların araştırılarak ortaya çıkarılabileceğini kitabında başarılı bir şekilde göstermektedir.

Ayrıca yazarın bir şiiri farklı konular içinde kaynak olarak göstermesi, Câhiliyye döneminin anlaşılması konusunda en önemli unsurlardan birinin şiir olduğunu göstermesi açısından kayda değer bir husustur. Müellif, Câhiliyye şairlerinden Lebid'in şu beyitlerini; "Meysire konulmaya layık nice kıymetli develeri(cezûr), üzerindeki âlâmetleri birbirine benzeyen oklarla, kur'a atarak kesmeleri için arkadaşları çağırışlığı vardır." kaynak olarak kullanmaktadır. Eğlence kültürü (s.72), kumar (s.131) ve cömertlik (s.146) konularında Arapların sosyal hayatını yansıttığından dolayı bu şiiri kaynak olarak kullanmıştır. Câhiliyye dönemi sosyal hayatının bilinmesinde şiirin günlük hayatın içinde olmasından dolayı, şiir sosyal yapının farklı şekillerini de içinde muhteva etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünü yazar, Câhiliyye Araplarında Sosyal Hayat olarak isimlendirmiştir. Bu bölümün ilk kısmında kabile kavramını ve bu kavramın Arapların hayatındaki önemini irdellemektedir. Küçük ailelerin bir araya gelerek oluşturduğu büyük bir yapı olarak düşündüğümüzde kabilenin Arapların hayatında ne kadar önemli bir kavram olduğu anlaşılacaktır. Müellif, kabilenin Arapların hayatındaki önemine vurgu yaparken özellikle çöl hayatının, kabilenin oluşmasındaki önemini belirtmekte ancak bunun tek bir etken olarak görülmemesi gerektiğini dile getirmektedir. Çöl hayatının gerektirdiği zorluklardan ve kabileler arasındaki savaşlardan dolayı kabileleri birden fazla kabileyle ittifak yapmalarını zorunlu kıldığını belirtmektedir. Ayrıca kabile içindeki sosyal sınıfların (hürler, mevali, köleler) Arap toplumundaki statüleri ve hakları üzerinde durmaktadır.

Yazarın Ensâbü'l-Arab ile ilgili "Câhiliyye Arapları'nın, geçmişin devamlı hatırlanması için ensâb bilgisine bu kadar değer vermeleri, aynı zamanda onlardaki tarih şuurunun mevcudiyetini ve gücünü de gösterir." (s.179) demektedir. Ensâbü'l-Arab'ın Arapları kendilerini övmek ve soylarını yüceltmek amacıyla yaptıkları bu faaliyetler yazarın da belirttiği gibi Araplar'da bir tarih anlayışının olduğunun göstergesidir. Müellif, neseb bilgileri üzerine yapılan sahih mi yoksa uydurma mı olduğu tartışmalarına da değinmektedir.

Arapların Câhiliyye döneminde sosyal hayatlarının bir parçası olan Eyyâmü'l-Arab'ı anlamada yazar, çölün sert şartları ve geçim kaynaklarının zor olmasından dolayı olduğunu belirtmektedir. Şairlerin kabilelerini övmek için yazdıkları şiirlerin en önemli temalarını savaşlar olduğu muhakkak-

tır. Özellikle de savaşanları cesaretlendirmek için şairler, sürekli şiirleriyle kabilelerini övmüşlerdir.

İkinci bölümün ikinci kısmını kabilelerin neseb bakımından birbirine bağlandığı asabiyet konusu oluşturmaktadır. Âpak'a göre Araplarda asabiyetin en güçlü olduğu yerler çöl iklimin olumsuz şartlarından dolayı birbirlerine muhtaç oldukları mekânlardır. Ayrıca müellif, asabiyetin aynı kan birliğinden olmasa da hilf, velâ gibi yollarla kabileye katılmalardan dolayı, soy birliğini aşan daha kapsamlı bir tanım getirmek gerekir, demektedir. Burada özellikle menfaatin asabiyet için olmazsa olmazlarından olduğunu söylemekte, bu durumu; "Arab'ın, kendi asabiyetinden olan zenci bir azatlıyı (mevlâ), başka asabeden olan bir Arab'a tercih etmektedir." (s.201) sözleriyle açıklamaktadır. Müellif, bu bölümün sonunda İslâm'ın asabiye-te bakış açısına değinmekte, Hz. Peygamber'in asabiyetin müspet yanlarını kullandığını, menfi yönlerini ise yasakladığını ifade etmektedir.

İkinci bölümün üçüncü kısmında Câhiliyye döneminde aile ve kadının sosyal hayattaki yeri ele alınmıştır. Âpak; "İslâm dininin sosyal, siyasî ve iktisadi alanda getirmiş olduğu yenilikler ya da önceki uygulamaların hangilerini devam ettirdiği yahut kaldırdığını anlamak için Câhiliyyeyi bilmek gerekir." demektedir. Câhiliyyeyi anlama konusunda ise en büyük rolün aileye düştüğünü belirlemektedir (s.225). Aile, toplumsal unsurların bütün yönleriyle hayatın içinde yaşamaktadır. Özellikle kızların çocukken öldürülmesinin sebeplerini aktarırken sosyal yapı ve dönemin şartlarının bunu zorunlu kıldığını ifade etmektedir. Bu durumu da açıklarken çöl şartlarının etkili olduğunu kızların kendilerini savunma konusunda yetersiz kalmaları ya da köle olma ihtimallerinin olması, Arapların kızlarının kendi şereflerini zedeleyecekleri endişesinin bir neticesi olduğu şeklinde bir açıklama getirmektedir (s230-231). Kadınların evlilik ve boşanma gibi durumlarda haklarının olup olmadığını, toplum içinde hangi haklara sahip olduklarını aktarmaktadır.

Çalışmanın son bölümü Câhiliyye Arapları'nda İktisadi Hayat konusudur. Arapların geçim kaynaklarını Arapların İktisadi Hayatı başlığı altında; ziraat, hayvancılık, ticaret, madencilik, mal ve hizmet üretimi şeklinde tasniflendirmekte ve detaylı bir şekilde incelemektedir. Yazar konular içinde coğrafi ve fiziksel etkilerden dolayı Arapların farklı işlerle meşgul olduğunu aktarmaktadır. Ancak konunun okuyucunun zihninde daha iyi anlaşılması için Arap Yarımadası'nın coğrafi ve fiziksel özelliklerinin ayrı bir başlık altında incelemesinin daha faydalı olacağını düşünmekteyiz. Çünkü bölgenin fizikî yapısı ve coğrafi yapısının bireyleri farklı iş ve meşgalelere götüreceği

muhakkaktır. Özellikle su ve verimli toprakları bulunan bölgelerin tarımcılık; denize kenarı bulunan mekânların balıkçılık ve ticaret ile uğraşmaları örnek olması açısından önemlidir.

Kitabın başlığında yer alan sosyal, kültürel ve iktisadi hayat konularının kitabın içeriği ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Kültürel hayat içinde yazı, dil, edebiyat (nesir, hitabet ve şiir) ayrıca edebi tür olarak şiirin işlenmesinin daha yararlı olacağını düşünmekteyiz. Kur'an ve Hz. Peygamber'in daha iyi anlaşılması için Câhiliyye'nin bilinmesi konusunda, başlığın coğrafi, siyasî ve dinî olarak genişletilmesinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu yeni din ve ona karşı direnç gösteren Arap toplumunun İslâmiyet öncesi din veya dinlerinin bilinmesi bu direncin anlaşılmasında yararlı olacaktır. İbadetlerden bazılarının İslâmiyet öncesi Araplar tarafından da bilindiğini göstermesi açısından İslâm öncesi Arapların hayatlarındaki ibadetlerin anlatılmasının dönemi anlaşılmasında katkısı çok olacaktır. Şunu da belirtmek isteriz ki yazar bu konulara başka bir kitabında değinmiştir.[20]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm'ın özüne aykırı birçok hadisenin meydana geldiği bilinmektedir. Bu hadiselerin temelinde ise Arapların Câhiliyye'den kalma tutum ve davranışlarında aranması gerektiğini belirtebiliriz. Bu noktada çalışmanın İslâm öncesi Arapları tanıma ve hadiseleri anlama konusunda yardımcı olacağı muhakkaktır.

Çalışmanın alana sağladığı katkılar açısından önemini maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kavramların açıklanmasında, Araplar'a farklı kültür ve medeniyetlerden geçtiğine dair bilgilerin verilmesi, Arapların hangi medeniyet ya da devletlerle bağlantılarının olduğunun anlaşılmasından dolayı önemlidir.

- İslâm dininin Arapların toplumsal hayatında yapmış olduğu değişikliğin anlaşılması için yazar bölüm ya da konunun sonunda İslâm'ın bakışını da zikretmiştir. Bu durum Câhiliyye döneminin öğrenilmesinin ne kadar faydalı olduğunu göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Âpak, Hz. Peygamber'in Câhiliyye dönemindeki Arap toplumunun uygulamaları ile ilgili aktardığı hadislerden yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşmıştır. Ulaşmış olduğu bu sonuçlar İslâm öncesi Araplar tarafından uygulanan kültürel, sosyal, siyasî ve iktisadi hayatla ilgili bazı uygulamaların Hz. Peygamber tarafından

[20] Âpak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşr., İstanbul 2012.

yasaklandığı, bazılarının tashih edildiği ya da aynı şekilde uygulanmaya devam edildiğini göstermesi açısından kitabının önemini artırmaktadır.

– Kaynak kullanımı konusunda ilk İslâm kaynakları ile birlikte son dönem çalışmaları kullanılmıştır. Âpak'ın Kur'an, Hadis ve Câhiliyye şiirinden satır arası okumalar yaparak Câhiliyye'nin sosyo-kültürel hayatı ile alakalı bilgiler sunarak yerinde tespitler yaptığını belirtebiliriz. Bunlara birer örnek verecek olursak; Kur'an'ı kaynak olarak kullanılması konusunda, "... Evlere arkadan girmek iyi değildir..."[21] ayetini Arapların arkadan evlere girme âdetini ve bu durumu İslâm'ın değiştirdiğini anlatmak için delil olarak kullanmıştır. Hadisin kaynak olarak kullanılması bağlamında hadiste geçen, "Eşeğin değirmen taşını döndürdüğü gibi." ifadesinden hayvanların çevirdiği değirmenlerin Araplar tarafından da bilinmesine delil olarak getirmiştir (s.44). Şiirin kaynak olarak kullanılması konusunda ise, "Kureyş ve Cürhüm kabilelerinden erkeklerin yaptığı ve çevresini tavaf ettiği Kâbe'ye andolsun." (s.34) beytini Arapların yemini nasıl ve kimler üzerine ettiklerini göstermek amacıyla delil olarak kullanmıştır.

– Kitap, akademik bir çalışma olması hasebiyle gerek içeriği gerekse dil açısından akademik camia ve üniversite öğrencilerine ek olarak alan dışı araştırmacılara hitap etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Son olarak, Âdem Âpak'ın bu çalışması Kur'an'ın indiği dönem ve toplumu, Hz. Peygamber'in kendisini ve insanlara ulaştırmış olduğu mesajın anlaşılması konusunda büyük bir açığı kapattığını, kendinden sonraki söz konusu alanda yapılacak çalışmalar için rehber niteliği taşıyacağını söylemeliyiz.

Kaynaklar

Âpak, Âdem, Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, Ensar Neşr., İstanbul 2012.

Aydın, Mustafa, İslâm'ın Tarih Sosyolojisi, Pınar Yay., İstanbul 2015.

Demircan, Adnan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", Hz. Peygamber (sas)'nin Doğduğu Çevre ve Toplum, ed. Adnan Demircan, Siyer Yay., İstanbul 2015. Dûrî, Abdulazîz, İlk Dönem İslâm Tarihi (Bir Önsöz), çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İstanbul 2016.

Günaltay, Şemseddin, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.

[21] el-Bakara 2/189.

- Köse, Feyza Betül, Medine’de Sosyal Hayat (Dört Halife Dönemi), Mana Yay., İstanbul 2016.
- Öz, Şaban, İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri, İsar Yay., İstanbul 2008.
- ....., Siyer’e Giriş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.
- Uçar, Ramazan, Güç ve Değer (İlk Dönem İslâm Toplumuna Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme), Berikan Yay., Ankara 2014.
- Uçar, Şahin, Tarih Felsefesi Açısından İslâm’da Mülk ve Hilafet (Medine’yi Yeniden Kurmak), İz Yay., İstanbul 1996.
- Yalar, Mehmet, “Câhiliye’nin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2 (2005).

